

Collingwood și re-constituirea trecutului

Collingwood and re-enactment of the past (Summary)

In this essay I tried to present into a critical way Collingwood re-enactment doctrine. Collingwood we propose history as mental exercise, history as a self-knowledge, a kind of knowledge of self, because historian create history through his thinking, and testimonies of the past are means not purpose. Collingwood's re-enactment develops insurmountable problems for historians. Historians look **into** the past, but they don't look **from** the past; they not try to think like men of the past, because 1) sources of history are incomplete for a re-enact the men thought of the past; 2) even the sources will been complete for re-enactment, the histories resulted are so far from the authentic life of the past. Collingwood doctrine started from these questions: "How, or what conditions, can the historian know the past? If the historian has no direct or empirical knowledge of his facts, and no transmitted of testimonies knowledge what kind of knowledge has he: in other words, what must the historian do in order that he may know them?" (*The Idea of History*, Oxford/New York, 1994, p. 282) The historian "is not an eyewitness of the facts he desires to know." (IH, 282) From these questions begins Collingwood to develop his re-enactment doctrine. For Collingwood to re-enact the experience of the past means to re-think a thought, but from this re-thinking we will not transform the sense of the thought? What certain mobile, will give us the security that from Collingwood's re-enactment past in our mind, will become to understand more better the past than in other traditional ways of re-enacting? We can accept the Collingwood re-enactment of the past in the process of recover the thoughts of men past? Of course we can, but **only** like mental exercise and not like an authentic process for recreate the past reality.

Certainly the Collingwood vision of historical knowledge revolutionize our images of history and our mental conceptions about how and why must re-enact the past..

Filozoful, istoricul și arheologul britanic Robin George Collingwood (1889 - 1943) reprezintă cu siguranță echilibrul celor două direcții ale filozofiei istoriei (speculativă și analitică) și totodată ultimul clasic al manierei oxfordiene de a filozofa.

În *Autobiografia filozofică* (1938) eruditul de la Oxford arăta că munca sa „de o viață, văzută de la vârsta de 50 de ani, a fost în principal o încercare de a realiza un *reprochement* între filozofie și istorie”¹. Aș adăuga că încercarea lui

¹ R. G. Collingwood, *O autobiografie filozofică*, București, 1998, p. 97.

Collingwood a fost una reușită, deschizând calea comprehensiunii Istoriei și a unei înțelegeri adecvate a cum se întemeiază cunoașterea istorică. Prin hermeneutica istorică, dezvoltată îndeosebi în monumentală lucrare *The Idea of History* (1945), Collingwood ne propune reconstituirea trecutului ca exercițiu al minții. Însă exercițiul propus de filozoful englez pe baza doctrinei sale a *re-constituirii* (*re-enactment*) crează o serie de probleme pentru gândirea istorică.

Concepția lui Collingwood despre reconstituirea trecutului provine dintr-o vastă cultură la care se interpune, în mod fericit, experiența de viață și o viziune interesantă asupra istoriei. Totuși se pot distinge câteva nume care l-au condus pe gânditorul englez spre fundamentarea doctrinei *re-constituirii*. În primul rând cei trei mari ai școlii empirice engleze: Locke, Hume, Bacon, la care se adaugă Kant și Hegel studiați de Collingwood prin *filtrul* lui Bradley, respectiv Croce. Referindu-se la critica adusă pozitivismului istoric de Francis Herbert Bradley (1846 - 1924) în pamfletul *Presupozițiile istoriei critice* (1874), Collingwood arăta că „pe la latura pozitivă a obținerii calitative Bradley avea absolută dreptate în argumentarea că, cunoașterea istorică nu este numai acceptarea pasivă a mărturiei [a documentului], dar și o interpretare critică, iar criteriul de interpretare este istoricul însuși. Bradley are dreptate în argumentarea că a accepta mărturia înseamnă a face din gândul documentului propriul nostru gând: re-constituind gândul sau gândirea în propria noastră minte. [...] Bradley [...] realizează că istoricul re-constituie în propria sa minte nu numai gândirea documentului dar și gândirea agentului care a creat documentul”². Concepția lui Collingwood despre cunoaștere este una empirică, considerând că aceasta se naște din experiență ci nu din analiză logică³. Într-adevăr cunoașterea se naște din experiență, dar crește în calitate prin analiză logică; însă o analiză logică care decurge dintr-o logică a vieții asumată de istorie, ci nu din logica *propozițională* a pozitivistilor.

În subcapitolul despre Kant din *The Idea of History* profesorul de la Oxford interpretează imaginea negativă pe care o avea Kant despre Istorie, și anume, un imens spectacol al luptelor, intrigilor, răutățiilor și slăbiciunilor umane. Analizând imaginea lui Kant despre Istorie (un spectacol sau o scenă a faptelor umane, mai aproape de Shakespeare și de o percepție ficțională), Collingwood ajunge la idea re-enactment-ului: „Dacă Istoria este un spectacol atunci ea este un fenomen; dacă este un fenomen atunci ea este natură, pentru că natura la Kant este un termen epistemologic și înseamnă lucruri văzute ca spectacol. [...] Evenimentele Istoriei nu trec în revistă înainte de istoric. Ele s-au terminat înainte ca istoricul să gândească despre ele. Istoricul trebuie să le re-creeze în propria sa minte, re-constituind pentru el însuși atât de mult din experiența oamenilor care au luat parte la evenimente, cât dorește să înțeleagă”⁴. Însă istoricii nu re-crează evenimente, ci le pot doar analiza, comenta, clarifica, în diverse modalități și printr-o gamă largă de tehnici ale investigării. Noțiunea de eveniment este una confuză. Collingwood înțelegea prin eveniment faptul în manifestul său, la fel ca atâția alții. Dar noi știm că nu orice fapt este un eveniment. Se întâmplă ca multe fapte din trecut să devină evenimente istorice

² Idem, *The Idea of History*, Oxford/New York, 1994, p. 138.

³ Ibidem, p. 72.

⁴ Ibidem, p. 97.

adică să se impună în memoria oamenilor, să marcheze această memorie colectivă pentru perioade îndelungate. De exemplu izbucnirea primului război mondial este un fapt istoric transformat, de gravitatea lui, în eveniment. Există multă confuzie în gândirea istorică, și implicit în cea ce Collingwood filozofa pe baza unor concepte, deoarece noțiuni precum *act*, *acțiune*, *activitate*, *fapt*, *eveniment* sunt folosite, de multe ori, necorespunzător pentru a desemna ceea ce oamenii fac în viața lor. Actul poate fi înțeles ca o mișcare scurtă de la A la B, în timp ce acțiunea implică un set de mișcări, între și de la, două sau mai multe elemente. O acțiune poate fi între A și B sau de la A la B la C la D... etc., de la A la C, de la B la D, adică o infinitate sau finalitate de acte. Activitatea desemnează o sumă sau o infinitate de acțiuni, ordonate sau haotice având drept finalitate faptul. Faptul este ceea ce a rămas de pe urma unei activități. Faptul există atunci când seria de gânduri și activități a înfăptuit ceva concret. În urma unor activități a rezultat unul sau mai multe fapte, dar din toate aceste fapte doar unele ajung evenimente. Evenimentul este ceea ce rămâne după terminarea unui fapt. Evenimentul este mai mult ecoul, succesul sau consecința faptului care a schimbat ceva în viață. Cunoscătorul rămâne întotdeauna plasat în prezent și privește trecutul din punctul de vedere al prezentului.⁵ Problema este cum privim acest trecut din punctul de vedere al prezentului și care sunt punctele de vedere ale prezentului? Dacă noi re-constituim fragmentele din trecut – căci istoriile noastre nu pot fi decât fragmente din trecut – prin re-gândirea cu datele și utilajele prezentului a ceea ce trecutul oferă, oare nu cumva ne plasăm într-o poziție anacronică în relație cu trecutul?

Filozofia istoriei a lui Hegel la condus pe Collingwood la celebra sa afirmație – „all history is the history of thought” – parțial adevărată pentru că istoricii gândesc și lucrează în prezent, iar istoria este o activitate mentală, dar în același timp istoricii sunt în relație cu un deja-gânditul (gândirea trecutului) iar printr-o re-gândire a deja-gânditului nu poate rezulta decât ficțiune istorică și o manieră ultra-personalizantă de aduce în discuție cunoașterea trecutului. Dar nu toată istoria este o istorie a gândirii, pentru că ceea ce s-a păstrat din trecut sub formă de gânduri explicite și manifeste nu necesită o re-gândire din partea istoricului, ci doar o analiză, o precizare, o clarificare. A analiza nu înseamnă a gândi, iar dacă ar însemna așa ceva, atunci gândirea ar da faliment ...

Re-enactmentul lui Collingwood s-a născut din imaginea lui Kant despre Istorie, pe care *revoluționarul* de la Oxford, a analizat-o în relație cu ceea ce reprezenta gândirea naturalistă în secolul al-XVIII-lea din perspectiva a ceea ce Hegel considera a *new kind of history* – philosophy of history, pentru ca la sfârșitul frumoasei sale analize despre concepția lui Hegel asupra Istoriei să conchidă: „Geologia ne prezintă o serie de evenimente, dar istoria nu este istorie până când ne prezintă o serie de acte. Toate aceste concluzii ale lui Hegel au dreptate, că acolo [adică în gândirea evoluționistă] nu există istorie cu excepția istoriei vieții umane, nu numai ca viață, dar ca viață rațională, viața gândirii ființelor.

Urmând imediat din aceasta all history is the history of thought.”⁶

⁵ Ibidem, p. 109.

⁶ Ibidem, p. 115.

Mulți dintre partizanii ideii evoluției au gândit viața înainte de a o înțelege, așa cum au procedat o serie de naturaliști culminând cu cei doi mari ai gândirii evoluționiste Lamarck, Darwin. Imaginarul evoluționist constă în *pictarea* unui tablou de identități și diferențe din „seria evenimentelor succesive.”⁷ Realizarea acestui tablou s-a făcut, după Michel Foucault, prin două mijloace:

– integrarea seriei succesiunilor în continuitatea ființelor și în distribuția sub formă de tablou.

– menținerea raportului intact între diferitele specii.⁸ Gândirea evoluționistă de la sfârșitul secolului al-XVIII-lea era fidelă unui imaginar ilustrat prin reprezentarea unui „progres continuu și mai mult sau mai puțin lent al tuturor speciilor spre o perfecțiune superioară, astfel încât toate treptele scării vor fi permanent variabile într-un raport determinat și constant.”⁹ O poziție centrală în imaginarul evoluției o ocupă dogma fixității temporale. Evoluționiștii au fost permanent preocupați de imaginarea unui proiect al „unei ființe complexe”¹⁰ luat drept model al evoluției omului și totodată de selectarea unor regiuni specifice cu o anumită climă și un mediu înconjurător favorabil teoriei pe care o susțineau, astfel încât tabloul lor să fie cât mai convingător.¹¹

Plecând de la impactul pe care l-a avut gândirea evoluționistă în civilizația occidentală, și de la ceea ce au putut gândi Lamarck și Darwin pe baza unui imaginar istoric, Collingwood ajunge la concluzia că întreaga istorie este o istorie a gândirii. În formularea faimoasei propoziții a stat o altă propoziție, tot atât de celebră, inventată de Croce: *Orice istorie este o istorie a prezentului.*

Una dintre învățăturile filozofului britanic exprimată în *Schiță pentru o filozofie a istoriei* (1928) este de a ne pune în situația oamenilor din trecut și să încercăm să gândim așa cum au gândit ei, și aceasta pentru a scrie o istorie autentică: „Noi deja am văzut că valoarea muncii istorice poate fi estimată doar dacă ne punem noi înșine în poziția oamenilor care au făcut ceva, gândindu-ne la problemele cu care s-au confruntat la fel ca ei, și folosind evidența pe care o deținem. Aceasta este singura cale de a spune că gândirea istorică însăși [...] poate fi și trebuie să fie un obiect pentru gândirea istorică din prezent”¹². Gândirea collingwoodiană deschide calea eliminării viziunii anacronice asupra trecutului, atât de frecvent întâlnită la istorici, împlinind astfel dorința lui Febvre, care s-a pronunțat în atâtea rânduri, de nu introduce imaginile noastre prezenteificate în studiul trecutului. Însă a te pune în situația oamenilor din trecut înseamnă să privești altfel, să gândești altfel, să renunți la propria ta gândire de om al prezentului, și să încerci să *întri* în utilajul mental al trecutului. Dar putem noi să gândim gândurile oamenilor din trecut, atunci când s-a păstrat atât de puțin din acestea? Oare nu cumva prin re-gândirea gândirii trecute dezvoltăm ficțiunea istorică? Istoricii privesc **în** trecut, dar nu privesc **din** trecut; adică această privire din trecut să o înțelegem ca un substitut pentru gândirea lor

⁷ M. Foucault, *Cuvintele și lucrurile*, București, 1996, p. 195.

⁸ Ibidem, p. 196.

⁹ Ibidem, p. 196.

¹⁰ Ibidem, p. 199.

¹¹ Ibidem, p. 200.

¹² R. G. Collingwood, *The Idea of History*, op. cit., p. 462.

prezentă. Istoricii coboară în trecut, dar nu pentru a se substitui acelor oameni, sau pentru a încerca să gândească așa cum au gândit ei din două considerente:

1) istoricii nu dispun de toate sursele pentru a re-constitui gândirea oamenilor din trecut prin intermediul propriei lor gândiri;

2) chiar dacă istoricii ar beneficia de toate sursele pentru recuperarea autentică a gândurilor oamenilor din trecut; re-constituirile (istoriile noastre) sunt departe de viața autentică a trecutului. Din nefericire nu putem ști decât foarte puțin despre gândirea omului din trecut. Ce anume ne conferă siguranța că prin re-gândirea trecutului *în propria noastră minte* vom ajunge la un mod autentic de a-l înțelege în profunzimea sa?

Putem să acceptăm rețeta collingwoodiană în recuperarea gândirii oamenilor din trecut? O putem accepta dacă dorim să acceptăm istoria un exercițiu al minții, unul ficțional prin excelență, dar dacă dorim să re-constituim istoria ca expresie a unei realități trecute atunci rețeta collingwoodiană nu ne ajută prea mult. Problema doctrinei sale, a re-constituirii *în propria minte* a ridicat-o însuși autorul în eseul *Human Nature and Human History* (1936): „Dar cum discerne istoricul gândurile care încearcă să le descopere?”¹³ Cum discerne istoricul gândurile sale de gândurile oamenilor din trecut? Pe ce criterii? Problema rămâne deschisă, cu toate că filozoful englez a oferit un răspuns la această dificilă întrebare: „Există **un singur mod** prin care poate să o facă: re-constituind gândurile în propria sa minte”¹⁴. Dar prin această re-constituire în propria minte a gândurilor din trecut nu se transformă sensul lor autentic adică ceea ce au gândit oamenii la un moment dat? Cum re-constituim aceste gânduri? Dacă le re-constitui prin re-gândirea lor, atunci drumul ficțiunii este deschis... Dacă le re-constitui pe baza autenticității surselor atunci s-ar putea să existe o punte în recuperarea lor.

Sir Robin George se pronunța pentru un exercițiu de auto-cunoaștere a ceea ce am fost și a ceea ce suntem; un exercițiu mental par excellence, dar și unul ficțional: „Bicicletele sunt făcute, nu în ordinea că poate vor fi biciclete, ci în ordinea că oamenii vor circula într-un anume mod”¹⁵. Istoria are o rațiune a existenței ei, atât timp cât este utilă în escavarea capacității de înțelegere a omului contemporan, la fel cum bicicleta este utilă în parcurgerea unor distanțe într-un mod aparte. Cu toate acestea ar fi utopic și ficțional să inventăm un *anume mod* de a scrie/face istorie... și aceasta pentru că nu doresc să le reduc pe celelalte moduri; nu doresc să exclud cele *n* posibilități de a scrie/face istorie, despre care vorbea Braudel. Este important să înțelegem problemele trecutului dar nu prin ochelarii modelelor și metodelor de interpretare. Să le înțelegem prin ceea ce le fac să devină probleme și dacă se poate din perspectiva documentelor.

Collingwood este ultimul mohican al hermeneuticii istorice, pronunțându-se pentru personalizarea cunoașterii istorice: „În acea istorie la care mă gândesc eu și care am practicat-o toată viața problemele istorice se nasc din probleme practice. Studiem istoria pentru a vedea mai clar anumite situații în care suntem

¹³ Ibidem, p. 215.

¹⁴ Ibidem, p. 215.

¹⁵ Ibidem, p. 221 – 222.

nevoiți să acționăm. Așa încât planul în care, în cele din urmă, apar toate problemele este planul vieții reale, iar cel în care trebuie să li se caute soluția este istoria.

Dacă ceea ce cunoaște istoricul sunt gânduri trecute și dacă felul în care le cunoaște este re-gândirea lor **pentru el însuși**, înseamnă că tipul de cunoaștere dobândită prin cercetarea istorică nu este o cunoaștere a situației sale care se află în opoziție cu propria cunoaștere de sine, ci o **cunoaștere a situației sale care este în același timp și o cunoaștere de sine**. Re-gândind ceea ce a gândit altcineva, gândește el însuși. Știind că gândul respectiv a aparținut altcuiva, știe și că el însuși este capabil să aibă acel gând. Iar aflând ce îi stă în putință să facă, află și cel fel de om este. Dacă este în stare să înțeleagă, prin re-gândirea lor, gândurile mai multor tipuri de oameni, înseamnă că el este un om de mai multe feluri. El este, așadar un microcosm al întregii istorii pe care o poate cunoaște. Astfel propria sa cunoaștere de sine este în același timp cunoașterea sa asupra lumii vieții umane¹⁶. Dar istoricul nu re-gândește ceva din trecut doar pentru el însuși, ci pentru contemporani. Înainte de a fi eu-l sau ego-ul cunoașterii sale istoricul este un intermediar, un om de relație între cunoașterea trecutului și timpul prezent. Această cunoaștere a trecutului ar fi bine să o lăsăm în obiectivitatea ei; obiectivitate care deține în ea subiectivitățile oamenilor.

Problema este cum re-gândește un istoric ceea ce a gândit altcineva din trecut? Poate istoricul să intre în atmosfera mentală a gândurilor din trecut? Cum se face această re-gândire? Care sunt temeierile gândurilor istoricului despre gândurile oamenilor din trecut? Pentru Collingwood cunoașterea istorică înseamnă „ceea ce mintea a făcut în trecut, și în același timp ceea ce a refăcut din acesta, perpetuarea actelor din trecut în prezent. Obiectivul cunoașterii istorice nu este numai ceea ce este cunoscut în afara minții; el este o activitate în gândire, care poate fi cunoscută doar ca o cunoaștere a re-constituirii minții și ca o cunoaștere în sine a ceea ce face. Pentru istoric, activitățile pe care istoria lui le studiază nu sunt spectacole de privit [aluzie la concepția kantiană], ci experiențe trăite în propria sa minte; acestea [experiențele] sunt obiective, ori cunoscute de el, doar pentru că sunt de asemenea subiective la fel ca activitățile lui.”¹⁷ Din acest fragment se poate distinge influența filozofiei minții (philosophy of mind) ce stă la temelia concepției sale epistemologice. Istoria nu este numai activitate cognitivă a exteriorității, ci este în același timp un proces intern, de gândire, care *topește* masa de informație având drept finalitate discursul sau textul. Dar această topire a informațiilor documentare este important să se realizeze **fără o schimbare a sensului spus-ului**; spus pe care acele informații le au în ele, de aceea mă pronunț pentru o autonomie a documentului în discursul istoric. Sunt documente care vorbesc de la sine, gândesc prin deja-spus-ul lor, iar istoricul nu mai este necesar să le comenteze, producând un inutil balast discursiv. Oamenii înțeleg mult mai comprehensiv trecutul decât își imaginează istoricii, pentru că umanul este permanent traversat și transgresat de acest trecut! Însă oamenii nu înțeleg prea bine Istoria – înțeleasă ca disciplină, sau

¹⁶ R. G. Collingwood, *O autobiografie...*, *op.cit.*, p. 129.

¹⁷ Idem, *The Idea of...*, *op.cit.*, p. 218.

dacă vreți, știință – pentru că ea este într-o perpetuă schimbare atât sub aspectul formei cât și al conținutului. Collingwood vorbește despre trecut și/sau istorie ca despre un același lucru. Trecutul și Istoria nu sunt sinonime. Diferența dintre trecut și istorie este una fundamentală, și anume că istoria **nu** poate exista fără trecut, pe când trecutul poate exista fără istorie. Trecutul există în prezent, în oameni, fără ca istoricii să-l consemneze, și chiar dacă nu ar exista nici un istoric tot ar exista un trecut. În științele socio-umane contemporane s-a format impresia greșită că istoricii ar fi deținătorii trecutului, că istoricul ar fi creatorul trecutului. Istoricul nu este creatorul trecutului și nici al prezentului, el este creatorul viitorului pe baza muncii sale de relaționare între cele două! Oamenii consemnează trecutul, pentru a exista acel concret, palpabil numit istorie. Se poate spune că fără istoric nu ar exista partea verificabilă a trecutului, ci doar un trecut obiectiv dar incoerent, dispersat în oameni. Istoricii vorbesc/scriu despre oameni a căror trăiri, gânduri, activități au rămas consemnate, fără de care nici o re-constituire nu ar fi posibilă. Munca istoricilor este o continuă transgresare a *universului lui ne* (nevăzut, nespus, neconsemnat). În acest univers al lui *ne* își găsesc locul adevărul, imaginația și ficțiunea ca substitute ale golurilor din trecut iar dacă aceste goluri nu ar exista nu am mai avea nevoie de adevăr (venit dinspre filozofie), nici de ficțiune (venită dinspre literatură). Dar cum aceste goluri ale trecutului sunt pentru totdeauna istoria, filozofia și literatura se completează reciproc în eternul concert al *re-constituirii*.